

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.3/13>

Корпало О. Р.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Мицан Д. М.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

КЛАСИФІКАЦІЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ У ПОРІВНЯННІ З УКРАЇНСЬКОЮ

У статті проаналізовано термінологічні проблеми, що виникають при викладанні синтаксису польської мови як іноземної. Хоча польська й українська мови разом з іншими слов'янськими мовами зберегли багато спільних рис у структурі синтаксичних одиниць, проте не можна не враховувати, що в синтаксичних теоріях обох мов сформувалися різні підходи до їх вивчення. Якщо в українському мовознавстві розрізняють формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти вивчення речення, то в польському переважає формально-синтаксичний підхід з окремими елементами семантичного.

Загалом погоджуючись, що складному реченню властива сукупність формально-граматичних і семантичних ознак, з-поміж яких найважливішими є поліпредикативність, відмінна від простого речення структурна схема, змістова й інтонаційна цілісність, українські і польські синтаксисти по-різному визначають межі складного речення та здійснюють їх класифікацію. Зокрема, відсутня повна відповідність у розумінні меж між простим і складним реченням. Наприклад, синтаксичні одиниці, які в українському мовознавстві традиційно кваліфікуються як прості ускладнені речення (це насамперед стосується речень з дієприслівниковими і дієприкметниковими зворотами та однорідними присудками), в полоністиці вважаються складними. Відсутня повна відповідність при визначенні видів складносурядних речень. У зв'язку із застосуванням різних принципів до класифікації складнопірядних речень (структурно-семантичного в україністиці й логіко-граматичного в полоністиці) існують розбіжності у виокремленні їх типів. Донині не існує єдиної загальноприйнятої думки щодо статусу складних речень, частини яких поєднані безсполучниково. Лінгвісти або не виділяють їх в окремий тип, розподіляючи їх між складносурядними і складнопірядними (як у полоністиці), або виокремлюють їх як окремий різновид складних безсполучникових речень (як в україністиці).

Таким чином, викладач синтаксису польської мови як іноземної стикається з певними труднощами, пов'язаними передусім із різними підходами до вивчення тих самих чи схожих мовних явищ в українській і польській мовах.

Різної у термінології ускладнює зіставне вивчення синтаксису польської та української мов. Щоб уникнути неоднозначності у тлумаченні одних і тих самих або схожих явищ, слід, на нашу думку, опиратися на термінологічну систему рідної (української) мови як більш звичну для студентів, при цьому вказуючи на існуючі розбіжності у трактуванні речень й водночас добре розуміючи, що еквівалентність речень в українській і польській мовах є тільки частковою.

Ключові слова: *просте ускладнене речення, складне речення, складносурядне, складнопірядне, безсполучникове речення.*

Постановка проблеми. Синтаксичні системи різних мов мають більше спільних, ніж відмінних рис, оскільки синтаксис – найбільш

узагальнювальна система будь-якої мови, а синтаксичні одиниці більшою мірою типологічно зіставні з синтаксичними елементами

інших мов і є переважно лінгвістичними універсаліями.

До сьогодні в науковій літературі немає єдиної думки щодо т. зв. злиття речень. Загалом погоджуючись, що складному реченню властива сукупність формально-граматичних і семантичних ознак, з-поміж яких найважливішими є поліпредикативність, відмінна від простого речення структурна схема, змістова й інтонаційна цілісність (пор., напр.: «Складне речення протиставляється простому передусім як поліпредикативна конструкція, частини (компоненти) якої поєднуються у складі одиниці вищого рангу за допомогою відповідних форм, засобів, характеризуються спільним інтонаційним оформленням як супrasegmentною ознакою і комунікативно-інформативною незавершеністю» [4, с. 600]. «Складне речення – то група двох або більше простих речень, поєднаних в цілість вищого порядку, складники якої перебувають у тісніших синтаксичних зв'язках, ніж окремі речення» [11, с. 9]), українські і польські синтаксисти по-різному визначають межі складного речення та здійснюють їх класифікацію.

Аналіз останніх досліджень. Польська й українська мови разом з іншими слов'янськими мовами зберегли багато спільного у структурі синтаксичних одиниць, проте не можна не враховувати, що в синтаксичних теоріях обох мов сформувалися різні підходи до їх вивчення. Так, якщо на сучасному етапі в українському синтаксисі панівним є семантико-синтаксичний підхід (див. дослідження Г. Арполенко, І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, В. Забеліної, А. Загнітка, В. Кононенка, О. Кульбабської, М. Мірченка, М. Плющ, К. Шульжука та ін.), то в польському – перевагу загалом має традиційний формально-граматичний аспект (див. праці А. Вежбіцької, Р. Гжегорчикової, С. Йодловського, С. Кароляка, З. Клеменсевича, Г. Конечної, А. Нагурко, З. Салоні, М. Свідзінського, С. Тополінської та ін.). Це не могло не відбитися на граматичних концепціях української і польської лінгвістики, а відповідно – на термінологічних системах.

Завдання дослідження: 1) описати підходи до вивчення тих самих чи схожих мовних явищ в українській і польській мовах, а саме: відсутність повної відповідності у розумінні меж між простим і складним реченням, одні дослідники розглядають їх як ускладнені прості речення, інші – як складні синтаксичні конструкції. 2) встановити відповідність при визначенні видів складносурядних речень у двох мовах. 3) знайти «золоту

середину» у підходах до синтаксису у двох мовах, викладаючи польську мову як іноземну студентам відділення польської філології, які поглиблено вивчають граматику польської мови.

Виклад основного матеріалу. Так, в україністиці речення з однорідними чи відокремленими членами речення традиційно вважається простим ускладненим, що за семантичними і граматичними ознаками перебуває на межі між простим і складним реченням, оскільки «будучи простим за структурою, за функціональним характером воно наближається до складного» [4, с. 105]. З простим реченням його споріднює функціонування ускладнюючої частини в ролі головних і другорядних членів речення. «Системні зв'язки із складним реченням виявляються в тому, що ускладнені речення утворюються в результаті перетворень складних речень» [1, с. 184].

Польські синтаксисти не користуються терміном „просте ускладнене речення”, натомість активно послуговуються словосполученням „пограничні конструкції між складним і простим реченням” (*konstrukcje pograniczne między zdaniami złożonymi a pojedynczymi*) [див.,напр.: 13, с. 307 – 308; 9, с. 87 – 91], лише умовно зараховуючи деякі з них до простих [9, с. 90], зокрема: – речення з відокремленими означеннями (зауважмо, що на відміну від українських правописних норм такі означення в польській мові пунктуаційно не відокремлюються), які легко трансформуються у складні речення з підрядними присустановитивно-атрибутивними, як-от: *Kupił obraz namalowany przez wielkiego artystę (który namalował wielki artysta)*. Пор.: *Земля, скроплена легеньким дощем, відпочивала під ласкавим сонцем (Земля, яка була скроплена легеньким дощем, відпочивала під ласкавим сонцем чи: Земля, яку скропив легенький дощ, відпочивала під ласкавим сонцем);*

– речення з однорідними підметами або додатками (*zdania z szeregową grupą nominalną*) на кшталт: *Jaś i Małgosia wyjechali w góry. Jan czyta książkę i gazety;*

– речення з іменниковими (прийменниково-відмінковими) словоформами, здебільшого із обставинним значенням на зразок: *Uniknął wypadku dzięki wyjazdowi z Warszawy. Mimo napomnień matki zrobił to;*

– речення з непоширеними дієприслівниками лише (!) недоконаного виду, напр.: *Patrzy zezując.*

Непереконливість і непослідовність такого розуміння можна прослідкувати, наприклад, у випадку з розмежуванням функцій одиничних

дієприслівників і дієприслівникових зворотів. Так, у полоністиці речення з дієприслівниковими зворотами вважаються складними, а з одиничними дієприслівниками, причому чомусь лише з дієприслівниками недоконаного виду, – простими. Тобто речення на кшталт *Idąc wczoraj Marszałkowską, spotkałem znajomego* трактується як складне, а речення *Idzie kulejąc* – як просте. Як аргумент використовують посилання на пунктуацію, а саме: одиничні дієприслівники в польській мові не відокремлюються [пор.: 6, с. 20], а дієприслівникові звороти відокремлюються, що є не зовсім переконливим. Як відомо, Komisja Kultury Języka PAN, керуючись бажанням спростити правописні пунктуаційні норми, вважає за доцільне рекомендувати виділяти одиничні дієприслівники на письмі [14, с. 486].

У полоністиці не існує єдиної думки і щодо статусу речень з однорідними присудками. Речення цього типу одні науковці трактують як прості [15], а інші (їх більшість) – як складні [9; 13]. Безумовно, складносурядні речення і прості з однорідними присудками мають багато спільного, зокрема використання однакових сполучників. Однак сурядний зв'язок між однорідними членами виражається не безпосередньо, а обов'язково за наявності іншого компонента (підмета), щодо якого присудки виступають як однорідні [1, с. 197].

Традиційно складні речення поділяються на кілька типів за основними засобами зв'язку частин (інтонацією, сполучниками і сполучними словами), порядком розміщення частин, співвідношенням форм присудків тощо. В українському мовознавстві виділяють складносурядні, складно-підрядні і безсполучникові речення, що розрізняються як засобами зв'язку, так і ступенем їх структурно-семантичної цілісності. Максимальний ступінь структурно-семантичної єдності мають складнопідрядні речення, мінімальний – безсполучникові, а складносурядні за цією ознакою належать до проміжних конструкцій.

Класифікація складних речень у польській мові базується на версії З. Клеменевича, згідно з якою виокремлюються речення складносурядні (*zдания współrzędnie złożone – parataktyczne*) і складнопідрядні (*zдания podrzędnie złożone – hipotaktyczne*). Безсполучникові складні речення не виділяються в окрему групу, а розподіляються між двома вищезазначеними типами речень.

До питання про виокремлення і класифікацію складносурядних речень у сучасному мовознавстві підходять по-різному. При з'ясуванні їх природи важливе значення мають автономний статус

предикативних частин цих структур і наявність формально вираженого синтаксичного зв'язку між ними. З огляду передусім на семантико-граматичну природу сполучників, складносурядні речення в українському мовознавстві поділяються на речення з єднальними (*i, ў, та* (в значенні *i*), *ni...ni, ani...ani*), зіставно-протиставними (*а, але, та* (в значенні *але*), *зате, проте, однак*), розділовими (*або, чи, або...або, чи...чи, то...то, не то...не то, чи то...чи то*) і градаційними (*не тільки., але ў; не тільки., а ў; не лише., але ў; не лише., а ў*) сполучниками.

У полоністиці з урахуванням семантики виділяють [див., напр.: 13, с. 302 – 304; 9, с. 99 – 105] речення:

а) єднальні (*łączne, dla „i-zdań”*), частини яких поєднані сполучниками *i, a, ani ... ani, nie tylko ... ale*, напр.: *Jan wszedł i zamknął drzwi. Jan o ósmej rano wychodzi do pracy i Maria też w tym czasie wychodzi. Ani groził kłótnikom więcej, ani fukał. Nie tylko zasiadła, ale zajmowała się ekspedycją dań w sposób żywiołowy. Robak obejrzał pilnie rusznice i szpady, a potem do folwarku wybrał się na wzwiaady;*

б) розділові (*rozłączne, dla „albo zdań”*), частини яких поєднані сполучниками *albo, to ... to, czy, lub*, напр.: *Krew w nim ścina się lodem, albo wre płomieniem. To listy odbierał, to posyłał posłańców. Wybierzesz się z nami na zakupy, czy zajmiesz się obiadem? Chodziliśmy na wycieczki lub zbieraliśmy grzyby;*

в) протиставні (*przeciwstawne, dla “ale-zdań”*), частини яких поєднані сполучниками *ale, lecz, a, za to, tylko, jednak*, напр.: *Zawszem ciebie szanował, ale od tej chwili kocham cie. Maria jest szatynką, a Zofia brunetką;*

г) причиново-наслідкові, результативні (*wynikowe, dla „więc-zdań”*), частини якого поєднані сполучниками *i dlatego, więc, toteż, bowiem*, напр.: *Jestem człowiek tylko, więc potrzebuję widzialnych znaków. Czuję się samotny i dlatego was zaprosiłem.*

д) пояснювальні (*włączne, uściślające, dla „czyli-zdań”*), частини яких поєднані сполучниками *czyli, to znaczy, słowem*, напр.: *Człowiek jest istotą społeczną, to znaczy nie lubi żyć sam. Skończyłam osiemnaście lat, czyli jestem pełnoletnia.*

Як бачимо, перші три різновиди складносурядних речень практично аналогічні в обох мовах. Щодо конструкцій, в яких одна частина пояснює іншу, конкретизуючи її значення чи передаючи його іншими словами, в українському мовознавстві не існує єдиної думки. Одні вчені вважають їх підрядними, інші – проміжним розрядом між

сурядними і підрядними [див., напр., 4, с. 229]. Так, найпоширеніший в українській мові сполучник *тобто* у Граматичному словнику К. Горденської трактується як «сполучник сурядності-підрядності, пояснювально-ототожнювальний, виразник відношень тотожності; може приєднувати сурядно-підрядним зв'язком: предикативну частину, що розкриває, з'ясує думку, висловлену в попередній предикативній частині, ... парцельоване речення, ... слово, словосполучення, термін тощо» [2, с. 233 – 235].

Підрядність (гіпотаксис) – це синтаксичний зв'язок, завдяки якому поєднуються дві синтаксично нерівноправні предикативні частини – головна і підрядна. В українському мовознавстві сьогодні найбільш поширеною і загальноприйнятою є структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень. За характером поєднання предикативних частин виділяють:

а) речення, в яких підрядна частина залежить від опорного слова головної частини, т.зв. прислівний зв'язок, сюди зараховують речення з підрядними означальними і з'ясувальними на зразок *Сім'я – це джерело* (яке?), *водами якого живиться повновода річка нашої держави* (В. Сухомлинський); *Я просто хочу* (чого?), *щоб до наступної ери з кожного сьогоднішнього злочину не вирросло завтрашніх двісті* (Л. Костенко);

б) детермінантний, або приреченневий зв'язок, наявний у складнопідрядних реченнях, у яких підрядна частина залежить від головної частини в цілому. Сюди зараховують усі види підрядних обставинних речень, напр., з підрядним причини: *Не сунься середа наперед четверга* (чому? з якої причини?), *бо буде ще й п'ятниця* (Н. тв.); мети: *Треба багато вчитися* (навіщо?), *щоб знати хоч трохи* (Монтеск'є); умови: *Сором мовчки гинути й страждати* (за якої умови?), *як маєм у руках хоч заржавілий меч* (Леся Українка) тощо.

У полоністиці загальноприйнятою у шкільній і вузівській практиці залишається логікограматична класифікація, запропонована З. Клеменсевичем. Тобто враховується, який член у головному реченні замінюється або уточнюється підрядною частиною. За цією класифікацією підрядні речення поділяються на підметові (*podmiotowe*) – *Kto kłamie, źle czyni*; присудкові (*orzecznikowe*) – *Janek jest tym, na którego czekam*; додаткові (*dopełnieniowe*) – *Jan dowiedział się, że kolega przyjechał*; означальні (*przydawkowe*) – *Zobaczyli człowieka, który krzyczał* та обставинні (*okolicznikowe*) різних типів, як-от: *Jan przyjechał,*

kiedy było ciemno; Jan przyjechał, ponieważ go wezwaliśmy; Jan przyjechał, chociaż go nie wzywaliśmy і т. п. Хоча у більш новітніх дослідженнях (з посиланнями передусім на думку чеських синтаксистів [див.: 8; 12]) пропонується інший поділ, а саме: на речення інтенціональні, релятивні та екстенціональні (обставинні) [9, с. 97; 13, с. 310 – 314].

Якщо у складних сполучникових реченнях зв'язки диференціюються більш-менш чітко, то у безсполучникових реченнях зв'язок предикативних частин є формально недиференційованим. Тому донині не існує єдиної загальноприйнятої думки щодо статусу таких речень. Лінгвісти або не виділяють їх в окремий тип, розподіляючи їх між складносурядними і складнопідрядними (як у полоністиці), або надають їм окремий статус складних безсполучникових речень, або виводять їх за межі речень. Так, І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська називають складні безсполучникові речення „комунікатами”, які позбавлені граматичних ознак складного речення [3, с. 635].

Традиційно за особливостями будови, інтонаційним оформленням, засобами вираження зв'язку в українському мовознавстві безсполучникові речення виокремлюються як окремий різновид складних речень, при цьому їхня подальша диференціація дуже різноманітна. Зокрема: на речення з однорідними і неоднорідними частинами з наступним поділом [7, с. 346 – 353]; або на «а) складносурядні речення з єднально-часовими семантико-синтаксичними відношеннями, які мають відкритий характер (*Проїшли дощі, стрияють срібні сльози зелені віти* (В. Сосюра)); б) складнопідрядні речення зі з'ясувально-об'єктними і з'ясувально-суб'єктними семантико-синтаксичними відношеннями, які мають закритий характер (*Здалось на мить: пливе у безвість ночі Під парус хмар високий корабель* (А. Малишко)); в) складні речення закритого типу з недиференційованим синтаксичним зв'язком між предикативними частинами (*В житті мені весь вік тужити – Не жити* (І. Франко))» [4, с. 224]. За семантикою І. Вихованець виокремлює десять основних груп складних безсполучникових речень [1, с. 200 – 201].

Натомість польські синтаксисти залежно від смислових відношень між предикативними частинами, які формуються навколо кількох присудків, поєднаних інтонацією, розподіляють такі речення між складносурядними і складнопідрядними, не виділяючи їх в окремий тип.

Висновки. Таким чином, викладач синтаксису польської мови як іноземної стикається з певними труднощами, пов'язаними передусім із різними підходами до вивчення тих самих чи схожих мовних явищ в українській і польській мовах. Зокрема, відсутня повна відповідність у розумінні меж між простим і складним реченням. Складна природа таких утворень дає підстави одним дослідникам розглядати їх як ускладнені прості речення, іншим – як складні синтаксичні конструкції. Наприклад, синтаксичні одиниці, які в українському мовознавстві традиційно кваліфікуються як прості ускладнені речення (це насамперед стосується речень з дієприслівниковими і дієприкметниковими зворотами та однорідними присудками), в полоністиці вважаються складними.

Відсутня повна відповідність при визначенні видів складносурядних речень. У зв'язку із застосуванням різних принципів до класифікації складнопідрядних речень (структурно-семантичного в україністиці й логіко-граматичного в полоністиці) існують розбіжності у виокремленні їх типів. У сучасному синтаксисі немає однозначності в кваліфікації складних безсполучникових речень, незважаючи на тривалість їх вивчення і наявність багатьох спеціальних досліджень.

Тому, викладаючи польську мову як іноземну студентам відділення польської філології, які поглиблено вивчають граматику польської мови, слід опиратися на звичну для них термінологію української мови, акцентуючи при цьому на те відмінне, що репрезентує кожна мова.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ, 1982. 208 с.
2. Городенська К. Граматичний словник української мови: Сполучники. Київ – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. 340 с.
3. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
4. Сучасна українська мова. Синтаксис. За ред. А. К. Мойсієнка. Київ: Знання, 2013. 238 с.
5. Українська мова: енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
6. Український правопис. Харків: Фоліо, 2019. 347 с.
7. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ: Академія, 2004. 406 с.
8. Bauer J., Grepl M. Skladba spisovné češtiny. Praha, 1980. 368 s.
9. Grzegorzczkova R. Wykłady z polskiej składni. Warszawa: PWN, 2002. 159 s.
10. Klemensiewicz Z. Zarys składni polskiej. Warszawa: PWN, 1969. 133 s.
11. Encyklopedia wiedzy o języku polskim, red. S. Urbańczyk. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978. 449 s.
12. Mluvnice češtiny. T.3, red. F. Daneš, M. Grepl, Z. Hlavsa. Praha, 1987. 748 s.
13. Nagórko A. Zarys gramatyki polskiej. Warszawa: PWN, 1998. 331 s.
14. Polszczyzna na co dzień, pod. red M. Bańko. Warszawa: PWN, 2006. 809 s.
15. Saloni Z., Swidziński M. Składnia współczesnego języka polskiego. Warszawa: PWN, 1998. 354 s.

Korpalo O. R., Mytsan D. M. CLASSIFICATION OF COMPLEX SENTENCES IN POLISH COMPARED TO UKRAINIAN

The article analyzes the terminological problems that arise when teaching the syntax of Polish as a foreign language. Although Polish and Ukrainian, along with other Slavic languages, have retained many common features in the structure of syntactic units, it should be borne in mind that the syntactic theories of both languages have developed different approaches to their study. If in Ukrainian linguistics there are formal-syntactic, semantic-syntactic and communicative aspects of sentence study, in Polish the formal-syntactic approach with certain elements of semantic prevails.

Generally agreeing that a complex sentence is characterized by a set of formal-grammatical and semantic features, among which the most important are polypredicative, different from a simple sentence structural scheme, semantic and intonational integrity, Ukrainian and Polish syntaxists differently define the boundaries of complex sentences and perform their classification. In particular, there is no complete correspondence in understanding the boundaries between simple and complex sentences.

For example, syntactic units, which in Ukrainian linguistics are traditionally classified as simple complex sentences (this primarily applies to sentences with adverbial and adjective inversions and homogeneous predicates), are considered complex in Polish studies. There is no complete agreement in determining the types of compound sentences. Due to the application of different principles to the classification of complex sentences (structural-semantic in Ukrainian studies and logical-grammatical in Polish studies), there are differences in

distinguishing their types. To date, there is no consensus on the status of complex sentences, parts of which are connected inextricably. Linguists either do not distinguish them into a separate type, dividing them between complex and compound sentences (as in Polish), or distinguish them as a separate type of complex unconnected sentences (as in Ukrainian).

Thus, the teacher of the syntax of Polish as a foreign language faces certain difficulties, primarily related to different approaches to the study of the same or similar linguistic phenomena in the Ukrainian and Polish languages.

Differences in terminology complicate the comparative study of the syntax of Polish and Ukrainian languages. To avoid ambiguity in the interpretation of the same or similar phenomena, we should, in our opinion, rely on the terminology of the native (Ukrainian) language as more familiar to students, while pointing out existing differences in sentence interpretation and at the same time well aware that equivalence sentences in Ukrainian and Polish are only partial.

Key words: *simple compound sentence, complex sentence, compound sentence, composite sentence, conjunctionless sentence.*